

Владислава ПЕТРОВИЋ
Нови Сад

РЕКЦИЈСКИ РЕЧНИК КАО ШКОЛСКИ ПРИРУЧНИК*

Наши познати језички стручњаци одавно упозоравају на чињеницу да српскохрватском језичком подручју недостаје речник са потпунијим, исцрпним подацима о рекцији глаголских и именских лексема, какав је неопходан једном изразито флексиивном језику, као што је наш.¹ На жалост, стање је непромењено, што се може довести у везу са кашњењем и важнијих лексикографских послова, без којих се не може ни замислити успешан развој науке о језику.

Тумачења и напомене о употреби падежних облика какве нам нуде постојећи речници, граматике и правописни приручници ни приближно не задовољавају, пре свега у квантитативном, а понекад чак ни у квалитативном смислу.² Тако су поједини примери који треба да репрезентују употребу одређеног падежа уз глаголску лексему необични за ухо данашњег корис-

* Израда једног таквог приручника планирана је на пројекту *Лингвистички и методолошки аспекти учења језика друштвене средине* (у Институту за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), чији је руководилац проф. др Јован Јерковић. Речник ће бити у штампи ове године.

¹ Такви речници су последњих петнаестак година рађени како за словенске језике, нпр. за руски, пољски, македонски, тако и за друге језике. Немци су међу првима издали речник глаголске валенције (G. Helbig, W. Schenkel, *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, VEB, Bibliographisches Institut Leipzig 1975, 1. Aufl. 1959), а традиција издавања и рада на таквим речницима је настављена, пре свега, у оквиру пројеката Института немачког језика у Манхајму, о чему говоре подаци изнесени у чланку Шрама и Шумахера који је под насловом *Словарь глагольных валентностей на семантической основе* штампан у зборнику Новое в зарубежной лингвистике XIV, Москва, 1983, 201—226.

² Своју оправдану сумњу „у могућност давања комплетне рекције глагола“ у граматичи или речнику изразио је Михаило Стевановић на научном скупу, који је одржан 1982. године у организацији Центра за марксизам Универзитета у Београду (М. Стевановић, *О проблему норм*

ника због своје архаичности или неправилности. Још пре више од две деценије Михаило Стевановић је, констатујући да се језички систем и језичка норма ремете и у области глаголске рекције, истакао да је баш „несигурност у глаголској рекцији (...) уопште слаба страна оних који пишу“.³ На примере такве погрешне употребе падежа уз глаголске лексеме указивали су, поред поменутог аутора, и многи други наши језички стручњаци у својим расправама, приручницима и књигама.⁴

Ако се узме у обзир чињеница да и данас има деце која греше у падежима, као и то да се чак ни у школским уџбеницима не поштује увек стандарднојезичко рекцијско правило, онда је јасно да нам је неопходан рекцијски приручник који би био намењен првенствено онима који уче српскохрватски језик у школама и другим образовним институцијама. Несумњиво је да би такав рекцијски приручник морао да допринесе утврђивању норме, ако не и да је пропише, јер, како тврди М. Стевановић, тек с једним таквим речником“ у језику ће бити нормирано све што се може нормирати и што је потребно да се нормира“.⁵ Међутим, такав захтев тешко да у овом тренутку може бити испуњен без одговарајуће нормативне граматике, те би то, по свему судећи, била више ствар компетенције аутора речника, валидности њихових метода и сл.

Што се тиче захтева за коришћењем једног таквог приручника у васпитно-образовном процесу, сигурно је да би се он могао далеко успешније остварити. То значи да би био од велике помоћи корисницима у усвајању и савладавању нематерњег језика, а такође би допринео и бољем овладавању матерњим језиком. Такви задаци подразумевају прилагођеност речника, у теоријском и практичном смислу, првенствено узрасту оних који уче језик, при чему се мора водити рачуна о макро и микро социокултурној језичкој средини. Уколико се предвиди да речник има и ширу примену, рецимо да помогне и преводиоцима, онда се морају узети у обзир и они карактеристични случајеви када се говорни представници датог језика не могу сасвим поуздано ос-

књижевног језика (у: *Језик у савременој комуникацији*, Београд 1982, стр. 153 и даље). То значи да би израда рекцијског речника нашег језика „била користан корак у нормативном послу“, како је на истом скупу истакао Павле Ивић у својој ауторизованој дискусији, објављеној у поменутом зборнику (стр. 204).

³ М. Стевановић, *Ремећења језичког система и језичке норме*, Наш језик, књ. XII, св. 3—6, Београд 1962, стр. 73.

⁴ Поменимо Ј. Вуковића, М. Лалевића, М. Стевановића, Д. Гортан—Премк, Ј. Баотића, М. Шипку, М. Окуку, И. Клајна и друге ауторе, који су указивали на примере погрешног слагања објекта с глаголима у језичким рубрикама стручних часописа и дневне штампе или у својим књигама.

⁵ М. Стевановић, *Од потреба до могућности нормирања речника савременог књижевног језика*, Лексикографија и лексикологија — зборник радова, Нови Сад — Београд 1984, стр. 180.

лонити на своју говорну компетенцију, па морају посегнути и за једним таквим неопходним приручником како би отклонили неке своје језичке недоумице.

Сем наведених употребних вредности, везаних више за практичну страну речника, треба истаћи и његову научну вредност. Приликом утврђивања принципа за представљање глаголског рода у датом језику, мора се поћи од научне теорије која би се могла применити у том речнику. Проблему транзитивности и рефлексивности српскохрватских глагола посвећене су поједине расправе наших истакнутих лингвиста,⁶ али су нека теоријска питања из те области и данас актуелна. Тако би нпр. појам глаголске допуне ваљало проширити, на шта указује Татјана Батистић у својој студији о локативу, предлажући да се и конструкције месног типа уврсте у допуне јер је њихово присуство обавезно уз глаголе чија „семантика садржи у себи појам просторности“.⁷ Поменимо и недовољно проучено питање објекта и нетипичних објекатских функција именичких лексема, различита тумачења адвербијалних употреба у односу на објекатске, затим питање значењске издиференцираности падежних облика који се могу употребљавати и у пренесеном смислу. У том последњем случају неопходно је посебно разматрати такозване идиоматске конструкције и фразеолошке јединице јер оне чине део лексичког система, што значи да односи између њихових конституената не могу увек бити потврде за одређено рекцијско понашање глагола (нпр. у изразу *бежати главом без обзира* појава инструментала уз глагол не значи да се тај глагол употребљава са таквом одредбом и у савременом језику).

У области глаголске рекције посебну пажњу изискују процеси транзитивизације и знатно ређи процеси интранзитивизације, мада је понекад тешко утврдити примарност употребе гла-

⁶ Поменуте проблеме разматрају нпр., А. Белић (*О глаголу са синтаксичке стране*, Књижевност и језик у школи, Београд 1955, св. 1, стр. 8—9), М. Стевановић (*Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXV, Београд 1961/62, стр. 1—47), К. Милошевић (*Теорија глаголског рода у словенским лингвистичким срединама седамдесетих година, њени одјеци на Варшавском конгресу слависта (1973) и отворена питања из ове области*, Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, одељења за језик, књ. 1, Сарајево 1974), И. Грицкат (*Из проблематике прелазности српскохрватских глагола*, Јужнословенски филолог XXX,¹ Београд 1974, св. 1—2, стр. 297—303), Д. Гортан—Премк (*О неким питањима двојаке глаголске рекције*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд 1977, 237—246), М. Ивић (*Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском*, Лингвистички огледи, Београд 1983, стр. 115—138).

⁷ Т. Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд 1972, стр. 15. Тако се на пример, по овом аутору, глаголи *наласити се*, *боравити*, *обрести се*, *настанити се* употребљавају искључиво са именском допуном у локативу (стр. 15—25).

гола у прелазном, односно у непрелазном значењу. При свему томе треба имати у виду да се прелазни глагол у реченици може реализовати и без објекатске допуне као „ситуационо непрелазан“.⁸ Међутим, по нашем мишљењу, рекцијски речник мора да региструје само оно што је релевантно за синтаксичко понашање глагола у споју са другом експлицираном речју, а не све оно што се имплицира његовом употребом у апсолутној позицији предиката. Посебно је значајно питање укључивања неких семантичко-синтаксичких категорија као нпр. детерминатора у рекцијски речник, што би било оправдано с обзиром на то да има глагола у српскохрватском језику уз које се они обавезно морају експлицирати (нпр., глаголи *поступати*, *владати се*, *провести се* и сл.).⁹

Пред ауторе рекцијског речника очигледно се постављају различити теоријски проблеми, који би се можда могли занемарити уколико би се, како предлаже М. Стевановић, испитале све потенцијалне рекцијске могућности сваког глагола понаособ.¹⁰ Међутим, и тада се обавезно мора водити рачуна првенствено о морфолошким и семантичким обележјима глаголских лексема зато што она имају значајну улогу у удруживању глагола са одговарајућом семантичко-синтаксичком категоријом. Уз то ће се аутори рекцијског речника суочити и са питањима методолошке и техничке природе. Наравно, сва та практична питања могу се решити у складу са постављеним задацима и наменом речника. Ако је његова основна функција, како је напред поменуто, дидактичке природе, та решења морају бити упрошћена и усклађена са нивоом знања ученика.

Да би у једном таквом приручнику био прецизно представљен синтаксички однос између глагола и речи којом он управља, поред граматичких ознака именице, тачније, падежа у коме се јавља, требало би унети и морфосемантичке карактеристике глаголске лексеме због честе узајамне условљености тих обележја и рекције. То значи прво одредити вид, поставити семантичку дефиницију и када је неопходно истицати граматичке категорије или тип синтаксичке структуре за који је везана одређена упо-

⁸ Под термином „ситуационо непрелазан“ Ирена Грицкат подразумева употребу прелазних глагола за радње уопште, „ван тренутка остварења“, за хабитуалне радње и сл. (И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975, стр. 240).

⁹ Ту групу српскохрватских глагола, којима се означава опхођење, разматрала сам са синтаксичко-семантичког аспекта у раду *Глаголи са експлицитним начинским детерминаторима*, који сам прочитала на XI конгресу Савеза славистичких друштава Југославије у Сарајеву 1985. године.

¹⁰ М. Стевановић, *Од потреба до могућности нормирања...*, стр. 179—180.

треба глагола.¹¹ У ту сврху можемо се користити скраћеницама, симболима, графичким знацима и синтаксичким формулама.

Уколико пођемо од глагола као одреднице у речнику, утврдићемо да су нека његова значења остварљива управо у контакту са одређеним обликом именске речи. Стога би се селекцијом значења једног глагола из неког описног речника могло доћи до оних значењских компонената које су дистинктивне у рекцијском погледу, што значи да указују на другачију рекцију. Тако би се не само економисало простором него би се добио и систематичнији преглед рекцијских могућности истог глагола, што би свакако допринело успешнијем усвајању правила удруживања глагола са одговорајућом граматичком формом.

Узмимо глагол *држати*, чије су различите рекцијске могућности везане за другачија значења. У свом основном значењу он се понаша као прост прелазан глагол (*држати бебу*), а са каузативном семантичком нијансом, тј. чинити да неко остане у одређеном стању“¹², постаје обавезно комплексно прелазан (*држати некога у неизвесности*) итд.¹² С друге стране, нпр. глагол *везати* у готово свим својим значењима (датим у Речнику МЦ—МХ) по правилу се слаже са именицом у акузативу и инструменталом средства, па његова семантичка разумењеност није адекватна његовим ограниченим рекцијским способностима, као што је то случај са првим глаголом. Насупрот томе, има глагола са највише три или четири значења, којима одговара исти толики број рекцијских могућности, за које обично немамо података у Речнику Матице српске — Матице хрватске. Нпр. глагол *бојати се* у основном значењу слаже се са именицом у генитиву (*некога, нечега*), док се у значењу *б р и н у т и* се слаже са предлогом *за* уз именицу у акузативу (*бојати се за сина*) а његовој модалној употреби, тј. значењу *не у с у ђ и в а т и* се, не с м е т и одговара реченица са везником *да* и презентом или њен алтернант инфинитив (*боји се да приђе/прићи*).

Сви поменути примери, као и многи други, говоре у прилог потреби да се у рекцијском речнику дају испод одреднице само она значења у којима се глагол појављује са другачијим типом допуне. Значајна предност таквог приступа је и практичне природе: с обзиром на то да значења глаголске јединице често нису

¹¹ Да је реализација одређене граматичке форме зависног конституента у глаголској синтагми често везана за промену значења управног конституента, показала је Н. З. Котелова у раду *Указанија на синтаксическе везе слов в толковом словаре как средство разграничения смысловых различий* (Лексикографический сборник вып. 1, АН СССР, Москва 1957.) О могућим значењским варијацијама једне перфектизоване глаголске лексеме говори Ирена Грицкат у раду *Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације*, Наш језик књ. XVI, св. 3, 119—126.

¹² Термин „глаголи комплексне рекције“ Милка Ивић примењује на глаголе који се комбинују са две семантичко-синтаксичке допуне (М. Ивић, *Лингвистички огледи*, стр. 123).

индикативна у рекцијском погледу, не треба речник оптеретити пописима свих тих значењских компонената и списковима лексема које улазе у глаголску конструкцију доносећи јој нове семантичке нијансе. То је задатак других речника, а не рекцијског (узмимо глаголе *обрнути*, *савити*, *ставити* или глагол *држати* када носилац значења постаје именица: *држати говор*, *предавање*, *реферат*, *час* итд.). Сем тога, често је довољан понеки пример па да се јасно укаже на такве семантичке разлике. Тако нпр. глагол *наследити* слаже се са именицама у акузативу и генитиву и у примеру *наследити стан од оца* и у примеру *наследити даровитост од оца*, али је очито да само од лексичког садржаја именице зависи да ли је у питању имовинско-правно или генетско-биолошко наслеђивање.

Исправност таквог становишта можда најбоље потврђују примери у којима могућност реализације два различита падежна облика уз исти глагол прате незнатне семантичке разлике, често занемарљиве са становишта данашњег информатора (нпр., *лагати некога / некоме*; *мислити на некога / о некоме*; *бринути се за некога / о некоме*; *саветовати некога / некоме*; *судити некоме / некога*). У тим случајевима допуне треба дати у алтернацији или евентуално испустити ону која се више не употребљава у говору.

Понекад је, ипак, потребна значењска диференцијација без обзира на исти тип допуне, јер је пропраћена неким посебним семантичким односно граматичким обележјем именске речи, с тим што се у рекцијском речнику мора пре свега истаћи истоветност рекцијских могућности датог глагола (стављањем под исти број, нпр. 1, 2 итд., па тек онда указивањем на његову семантичку изнијансираност, нпр., 1,1', 1''; 2,2',2''). То је често карактеристично за глаголе кретања којима се могу означити просторни односи у конкретном и психолошком односно апстрактном смислу. Тако пример *прићи* или *приближити се* (к о р а к о м) *некоме*, *нечему* треба ставити под ознаку 1, *приближити се* *некоме* у циљу успостављања психолошког контакта под 1', а *приближити се* *нечему*, нпр. решењу неког проблема, тј. у значењу *бити близу открића* под 1''; пример *ослонити се на нешто* (н а с т о) долази под 1, а *ослонити се на некога* у значењу *наћи подршку* у *некоме* под 1'.

Посебно је питање редоследа у представљању значења сваког глагола у речнику, при чему ауторима може помоћи дијахроничка лексика. Међутим, уколико недостаје историјска потврда или је извор недовољно поуздан, мора се прибећи неким другим формалним критеријумима и проверама (тестирањима и анкетним упитницима). Могла би се узети у обзир прво фреквенција употребе глагола у датом значењу, поступност у презентовању лексичког садржаја од основног до пренесеног итд. (нпр., основно значење глагола *мешати* се рекцијом *нешто нечим*, па значење

з а м е њ и в а т и с а д о п у н а м а *некога неким, нечим* и затим значење п е т љ а т и (*умешати некога у нешто*).

Када је семантичко разграничење релевантно за успостављање дистинкције транзитивност интранзитивност код истог глагола, то свакако треба посебно назначити. Нпр., глагол *бити* у значењу т у ћ и је прелазан, док у значењу о т к у ц а в а т и није прелазан (*звоно бије, срце му бије*); глагол *владати* у значењу у п р а в љ а т и добија инструменталну допуну, али у егзистенцијалном смислу употребљава се као непрелазан (*у соби влада тишина*). Слично обележавање треба спровести и када се ради о пренесеној употреби која је по правилу код глагола физичких активности везана за именицу којом се означава човек (нпр., *газити слабије, ломити човека* и сл.).

Од морфосемантичких регулатора глаголске рекције најзначајнији је аспект. Несвршени глаголи се јављају понекад са новим значењем и другом рекцијом (нпр. *издржавати некога* — и с х р а њ и в а т и; *одговарати за нешто* — с н о с и т и о д г о в о р н о с т; *навијати за некога* — б о д р и т и к о г а).

За уврштавање непрелазних глагола у рекцијски речник има оправдања јер су у језику и данас живи процеси транзитивизације, а ту прелазну употребу првобитно непрелазних глагола свакако треба фиксирати, изузев уколико није супстандардна (нпр. *шетати пса, ослабити нечију моћ*). Сем тога, појава акузатива уз глагол не мора увек бити доказ његове транзитивности (нпр., *грести, зјати, жигати*), већ може бити условљена чисто синтаксички, што би такође ваљало означити нпр. синтаксичком формулом која би се разликовала од формуле за непрелазне глаголе једним симболом више ($C + П + А, Д / П + А, Д + Л — У : C + П$).¹³ Треба истаћи да има глагола који се по традиционалним тумачењима сврставају у медијалне (нпр. *уверити се*), непрелазне (*наслонити се, поступити* и сл.), па се не би могли наћи у речнику, али је чињеница да се многи такви глаголи не могу употребити без обавезне граматичке допуне месног типа или одредбе. Стога не би било наодмет да буду регистровани са одговарајућим типом допуне односно детерминатора. Такође би требало унети и глаголе социјативног типа, с тим да се и таква употреба посебно значи, што значи да се истакне социјативност уз обавезне граматичке рестрикције, јер има међу њима и таквих који се јављају без морфеме *се* (*ратовати, расправљати, разговарати* и сл.).¹⁴

¹³ Овде симбол *C* представља субјекатски конституент, *П* предикат, *A* допуну у акузативу, *Д* допуну у дативу, *Л* допуну у локативу са предлогом *у*.

¹⁴ Социјативни глаголи нпр., *свађати се, помирити се, расправљати се* могу се представити у речнику на следећи начин: *C (ж) + П (плур.) / C (ж) + П (синг.) + И-са (ж)*, где ознака *ж* значи жива бића, скраћенице *синг.* и *плур.* граматички број — једину и множину, а *И* означава именичку допуну у инструменталу, док */* означава алтернативну употребу.

Када су у питању прелазни глаголи, треба имати у виду различите могућности реализације њихове транзитивности (са једном или више допуна истовремено), затим обавезност односно факултативност те прелазности, па алтернативну употребу допуне без семантичких консеквенци, као и категоријални тип прелазности (именичка, прономинална, сенденцијална) итд. Све то треба на одређени начин представити у речнику.

Снабдевен свим тим подацима о употреби прелазних, нетипично прелазних и правих непрелазних глагола, речник би омогућио да се боље савлада рекција, а и да се усвоје неке пратеће граматичко-семантичке рестрикције које важе за устројство глаголске конструкције и њену реализацију у реченици, па би се тако комплетирана грађа могла искористити и у компаративним проучавањима језика.

Што се тиче улоге таквог речника у нормирању језичких појава, свакако би она могла бити значајна, што би у великој мери зависило од валидности метода које би аутори морали примењивати како би утврдили правилност употребе појединих облика, али и од других фактора, као на пример, субјективне процене аутора у случајевима када примери из књижевних дела записани у нашим речницима не одговарају резултатима анкетних упитника. Чему дати предност? Да ли прихватити као стандардне и данас важеће облике именица у примерима *разумети се у нечему, сумњати о нечему, слагати се о нечему, уверавати се о нечему*, или их прогласити дублетним, варијантним формама према *разумети се у нешто, сумњати у нешто, сложити се у нечему, уверити се у нешто*, или их прогласити неактуелним? Како поступати са оним примерима употребе падежа који су такоређи освојили средства масовних комуникација, а често се у стручним чланцима указује на њихову неправилност (*користити нешто, расправљати нешто, дискутовати проблем, расправљати око тога, договарати се око нечега, упознати се о нечему*)?

Овај рад је, дакле, само донекле указао на тешкоће са којима су се суочавали састављачи речника глаголских допуна при његовој изради, што говори о томе да рекцијски односи у успешном овладавању српскохрватским језиком представљају и данас камен спотицања. У настојању да помогну у отклањању неких недоумица везаних за рекцију српскохрватских глагола, аутори поменутог речника су прибегавали таквим решењима која су, по њиховој процени, тренутно најприхватљивија у наставно-образовном процесу. Међутим, у будућим истраживањима у овој језичкој области предстоји преиспитивање тих понуђених решења, као и проналажење бољих, заснованих на одређеној научној теорији.

Vladislava Petrović

Novi Sad

A GOVERNMENT DICTIONARY AS A SCHOOL MANUAL

Summary

The author of this paper concerns herself with the problem of designing a government dictionary for an Serbo-Croatian area, pointing out some, according to her, controversial principles of choosing and representing verbal lexemes in that dictionary. All the proposed solutions have been methodologically and technically adapted to the purpose and objective of this primarily school (educational) manual. The questions of the standardization of government relations in a verbal construction is left open as they may not be solved isolatedly, without some necessary modern normative grammars and dictionaries, lacking to a Serbo-Croatian speaking area.

